

**Tayyar Altıkulaç. *Daniel Alan Brubaker'e Reddiye.*
İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma
Merkezi (IRCICA), 1442/2020, 109 s.
ISBN: 978-92-9063-049-4***

ABDULVAHAP KÖSESOY

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Marmara University Faculty of Theology, Turkey
kabdulvahap47@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-1956-4223>

Tarihte pek çok tefsir eserinin yazılmış ve Kur'an etrafında sayısız çalışmanın yapılmış olması, Kur'an'a duyulan ilginin büyüklüğünü göstermesi için yeterlidir. Kur'an'ın hem geçmişte hem de günümüzde anlam arayışlarının bir uzantısı olarak kabul edilmesi sebebiyle yapılan çalışmaların onu yorumlama (*tefsîr-te'vîl*) etrafında şekillenmesi bir yana Kur'an ve mushaf hakkında teknik çalışmalar da her dönemde yapılagelmıştır. Ancak bu çalışmaların yakın dönemde arttığını ifade etmek mümkündür. Özellikle de Kur'an tarihi ve elyazmalarının başta oryantalistler olmak üzere araştırmacılar tarafından yoğun bir şekilde çalışıldığını kabul etmek gerekir. Müslüman araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar, genel olarak Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminden Hz. Osman döneminin sonuna kadar geçirdiği aşamalarının tarihî mahiyeti etrafında şekillenirken¹ Batılı araştırmacılar, Kur'an elyazmaları ve ilk mushaflar üzerinde yoğunlaşmıştır.

Daniel Alan Brubaker'in *Corrections in Early Qur'ân Manuscripts-Twenty Examples*² eseri de ilk mushaflardaki farklılıkları tespit amacıyla kaleme alınmış son çalışmalardan biridir. Esasında Brubaker'den önce ve sonra da

* Bu kitap değerlendirmesinin yazım sürecinde önemli katkı ve eleştirilerde bulunan Doç. Dr. Esra Gözeler ve Doç. Dr. Yasin Meral'e teşekkür ederim.

¹ Bu alanda yapılmış bazı örnekler: İzmirlî İsmail Hakkı, *Tarih-i Kur'an*, 1-64; Şerafeddin Yaltkaya, *Kur'an-ı Kerîm Tarihi*, 1-80; M. M. el-A'zamî, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi: Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, 1-438; Musa Carullah Bigiyef, *Kur'an ve Mushaflar Tarihi*, 1-144; Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 1-224; Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, 1-356; Mustafa Öztürk ve Hadiye Ünsal, *Kur'an Tarihi*, 1-351.

² Daniel Alan Brubaker, *Corrections in Early Qur'ân Manuscripts: Twenty Examples*, 1-113.

bazı oryantalistler, ilk Kur'an elyazmalarındaki bir takım yazım farklılıklarından hareketle Kur'an'ın katiplerin eliyle değiştirildiğini ispat etmek için çeşitli çalışmalar yapmışlardır.³

Tayyar Altıkulaç'ın *Daniel Alan Brubaker'e Reddiye*⁴ başlıklı çalışması, Kur'an'ı metinsel yapısı açısından ele alan Brubaker'in *Corrections in Early Qur'ān Manuscripts* adlı eserinde geçen ve ilahi metnin zaman içinde değiştiğinin delili olarak iddia edilen örnekler cevap mahiyetinde kaleme alınmıştır. Brubaker'in bu kitabındaki temel argümanı, Kur'an'ın değişim süreci geçirdiğidir (s. 26). Diğer bir ifadeyle ona göre, Kur'an'ın ilk elyazmaları arasında bir takım imla farklılıkları mevcuttur ki bunlar, Kur'an'ın tarihî süreçte değiştirildiğini göstermektedir.

Tayyar Altıkulaç eserine, oryantalizmin mahiyeti ile başlamaktadır (ss. 19-23). Eserde daha sonra sırasıyla Brubaker'in Kur'an'a duyduğu ilgiden bahsedilmiş (ss. 23-25) ve onun Kur'an metni hakkındaki yaklaşımı ele alınmıştır (ss. 25-41). Eserin bir sonraki başlığında Kur'an'da değişim iddialarının delili olarak Brubaker'in öne sürdüğü örnekler zikredilmiş ve bunların kaynaklarına dair bilgiler aktarılmıştır (ss. 41-43). Sonuç bölümünden önceki başlıkta ise yazarın kitabında geçen ve Kur'an'ın değişimine delil olarak sunulan örnekler detaylı bir şekilde cevaplandırılmıştır (ss. 43-99). Kitap, Hythem Sidky'nin *Al-'Uşūr al-Wustā*'da [sy. 27 (2019), ss. 273-288] yayımlanan ve Brubaker'in kitabını ve içindeki iddiaları ciddi bir şekilde eleştiren değerlendirmesinin Türkçe özeti ekiyle son bulmaktadır (ss. 105-107).

Tayyar Altıkulaç'ın *Daniel Alan Brubaker'e Reddiye* eserinde önsözden sonra işlenen ilk konu oryantalizmin neliğine dairdir (ss. 19-21). Bu başlık altında oryantalizmin mahiyeti hakkında özet bilgiler verilse de oryantalistlere ve Batı dünyasında yapılan akademik çalışmalara bakış açısının nasıl olması gerektiğine dair önemli bir kaide zikredilmiştir. Bu bağlamda Tayyar Altıkulaç şöyle demektedir: "... Batıda yapılan çalışmalar hakkında önyargılı ve hissî değil, gerektiğinde onlardan istifade edenlerden ve katılmadığımız görüşleri karşısında ise objektif olmak gerektiğine inananlardanız" (s. 20). Bu bakış açısı, şahısların ya da devletlerin ideolojik ve siyasi amaçlarını agresif argümanlarla eleştirmeyi değil; görüşlerin doğruluğunu ya da yan-

³Kur'an elyazmaları hakkında Batıda yapılan bazı çalışmalar için bkz. Esra Gözeler ve diğerleri. "Corpus Coranicum Projesi: Kur'an'ı Geç Antik Döneme Ait Bir Metin Olarak Okumak," 220-226.

⁴Tayyar Altıkulaç, *Daniel Alan Brubaker'e Reddiye*, 1-109. Bu çalışma aynı zamanda İngilizceye de çevrilmiştir. Bkz. Tayyar Altıkulaç, *Refutation of Daniel Alan Brubaker's "Corrections in Early Qur'ān Manuscripts"*, 1-105.

lılığını akademik/ilmî bir yöntem ve üslupla tartışmayı temsil etmektedir. Tayyar Altıkulaç'ın da belirttiği üzere Yemen parşömenlerinin istifadeye sunulması sürecinde Dr. Gerd-Rüdiger Puin ve ekibinin verdiği emeği göz ardı etmek ya da Prof. Dr. Angelika Neuwirth, Michael Marx ve proje araştırmacılarının yürüttüğü *Corpus Coranicum* Projesi (BBAW) kapsamında yapılan çalışmalara karşı olmak, makul değildir (s. 39). Genel olarak İslam; özel olarak da Kur'an ve tefsir adına Batılı araştırmacılarca söylenen her sözün ve sunulan bilgilerin akademik bir üslupla ele alınıp cevaplanması ve bunların kişilerin bireysel tercihleri olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim Tayyar Altıkulaç da Brubaker'in Kur'an hakkında yazdıklarına genel olarak katılmadığını açıkça belirtmekte ve bunların yazarın şahsi tercihleri olduğunu söylemektedir (s. 20).

Bilindiği üzere Kur'an, Hz. Peygamber döneminde farklı malzemeler üzerine yazılmış, bu malzemeler Hz. Ebu Bekir döneminde derlenip toparlanmış ve Hz. Osman döneminde de Kur'an, iki kapak arasına getirilip çoğaltılmış ve dönemin merkezlerine gönderilmiştir. Milyonlarca insan tarafından ezberlenmiş, üzerinde sayısız çalışma yapılmıştır. Hz. Osman döneminde çoğaltılıp İslam'ın merkezlerine gönderilen ilk Kur'an nüshalarının, tarihî süreçte korunamamış olması ise oldukça üzücü bir durumdur. Tayyar Altıkulaç da reddiyesinin 4. dipnotunda bu konudaki üzüntüsünü ve Müslümanlara yönelik haklı sitemini şöyle dile getirmektedir:

Hz. Osman'ın yazdırdığı ve bazı merkezlere gönderdiği mushaflardan hiç olmazsa birini dahi bugünlere taşımayı başaramamış bir ümmetin "Kur'an elyazmalarının insanlar için ne kadar önemli olduğu" konusunda söyleyebileceği ne olabilir ki! Kadîm mushaf nüshalarından önemli bir kısmının Avrupa kütüphanelerinde korunuyor olmasını Müslümanlar nasıl açıklayacaklardır? Bazı kadîm mushaf nüshalarından söz ederken veya onları yayınlarken kendilerini "Paris Nüshası", "Londra Nüshası", "Tübingen Nüshası", "Berlin Nüshası" diye anmak ne kadar yakıştı Müslüman yazarlara? Bu mushaflar, Paris'te, Londra'da, Tübingen'de ve Berlin'de mi yazılmışlardır? (ss. 27, 28)

Elyazma mushaf nüshaları arasında birtakım farklılıkların olduğu, tarihi bilgi olarak kabul edilmelidir. Ancak bu tür farklılıklar, Brubaker'in iddia ettiği gibi Kur'an'ın değiştirildiğini göstermemektedir. Zira bu tür şekilsel farklılıkların arka planında katip sehivleri/hataları yatmaktadır. Nitekim Tayyar Altıkulaç da reddiyesinin muhtelif sayfalarında bu hususa özellikle vurgu yapmaktadır (ss. 29, 30). Yine Hz. Osman zamanında Kur'an okuyuş ve tilavetinde de birtakım ihtilafların olduğu bilinmektedir. Hz. Osman'ın Kur'an'ı iki kapak arasına getirip İslam merkezlerine göndermesinin temel

amacı da budur. Brubaker, bu tür okuyuş farklılıklarını değişimin delili olarak kabul etse de Tayyar Altıkulaç, farklı coğrafyalarda Kur'an öğrenmiş olan insanların, bir araya gelmesi durumunda Kur'an'ı farklı lehçelere göre okumasını kaçınılmaz görmektedir (s. 31). Hz. Peygamber'in "Kur'an yedi harf üzere nâzil olmuştur. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyun"⁵ buyurması, farklı kabilelerden olan ve farklı lehçeleri konuşan Arapların, yedi harf ruhsatıyla kendi lehçelerine göre Kur'an okumalarına izin verildiğini göstermesi bakımından önemli bir husustur.⁶ Bu duruma işaret eden Tayyar Altıkulaç, bazı örneklerle meseleyi açıklamıştır (ss. 32, 33). Ayrıca o, silinip üzerine yeniden yazılmış parşömenlerin (*palimpsest*) incelenmesi esnasında yedi harf ruhsatının göz önünde bulundurulması gerektiğini de söylemektedir (s. 33).

Brubaker, bazı parşömenlerin üzerinde önceden farklı Kur'an ayetleri bulunduğu, ancak bu ayetlerin silinip yerlerine daha başka ayetlerin yazıldığı düşüncesinden hareketle Kur'an'ın değiştirilmiş olabileceğini tartışmaktadır. 1972 yılında Yemen'deki Şan'â' Kebîr Camii'nin restorasyonu sırasında bulunan çuvallar dolusu mushaf varaklarının incelenmesi neticesinde bazı varaklardaki ayetlerin silinip yerine başka ayetlerin yazıldığı tespit edilmiştir.⁷ Brubaker'in de aralarında bulunduğu bazı oryantalistler (örneğin Elisabeth Puin) bu durumu, Kur'an'ın değişim süreci geçirdiğinin açık somut delili olarak kabul etmektedir. Tayyar Altıkulaç'a göre bu durum, yedi harf ruhsatı bağlamında değerlendirilebileceği gibi ilk (alttaki) metinde katipten kaynaklanan ciddi hataların bulunduğu da düşünülebilir. Yazı malzemesinin çok sınırlı olduğu bir zaman diliminde bu parşömenlerin imha edilmesi yerine hatalı metinlerin silinip yeniden kullanılması son derece olağan bir uygulamadır (s. 38).

Tayyar Altıkulaç, Brubaker'in kitabında geçen ve Kur'an'ın zamanla değiştirildiğinin delili olarak sunulan örnekleri, günümüze ulaşan ve tahkikli olarak da neşredilen en eski Kur'an yazmaları -İstanbul Topkapı, İstanbul TİEM (Türk ve İslam Sanatları Müzesi), Kahire el-Meşhedu'l-Ḥuseynî, Şan'â', Paris, Tübingen, Londra, Berlin, İstanbul Topkapı/Medine nüshaları üzerinden mukayese ederek değerlendirmektedir (ss. 41, 42). Buna göre Bruba-

⁵ el-Buhârî, Feḏâ'ilu'l- Qur'ân, 5 (no. 4991, 4992).

⁶ Yedi harfin mahiyeti ve Kur'an'ın korunmuşluğuyla bağlantısı hakkında bkz. Abdulahap Kösesoy, *el-İntisâr Bağlamında Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, 102-113.

⁷ Bu konudaki bir çalışma için bkz. Asma Hilali, *The Sanaa Palimpsest: The Transmission of the Qur'an in the First Centuries AH*, 1-220.

ker'in kitabında geçen örnekler ve Tayyar Altıkulaç'ın değerlendirmeleri şöyledir:

No	Daniel Alan Brubaker'in Örnekleri	Tayyar Altıkulaç'ın Cevabı
1	9/et-Tevbe:72. ayetteki هو (<i>huve</i>) kelimesi Topkapı nüshasına sonradan kaydedilmiştir.	Bu kelimenin Topkapı nüshasına sonradan kaydedildiği doğrudur; ancak bu kelime, Kahire, TİEM, Berlin, Paris, Londra, Şan'â' ve Topkapı/Medine nüshalarında aslı olarak yer almaktadır. Öte yandan bu kelime, bu nüshalar dışında binlerce mushafta orijinal olarak mevcuttur. Topkapı nüshasında yer alıyor olması, katip sehvindenden kaynaklanmaktadır (ss. 43-45).
2	Paris nüshasında 42/eş-Şurâ:21. ayette, لهم (<i>lehum</i>) kelimesi üzerinde silinti vardır ve kelimenin aslı له (<i>lehü</i>) iken لهم olmuştur.	Bu kelime; Topkapı, TİEM, Kahire, Şan'â', Topkapı/Medine, Berlin ve Londra nüshalarında orijinal olarak لهم şeklinde kaydedilmiştir (s. 46, 47).
3	Tarihî süreçte yazılmış çeşitli elyazmalarında Allah lafızları, bazı ayetlere (örn. 33/el-Ahzâb:18, 24, 73; 41/el-Fuşşilet:21) sonradan eklenmiştir.	Hz. Osman'a nispet edilen en eski Kur'an elyazmaları incelendiğinde Allah lafızlarının iddia edilen ayetlerde orijinal olarak mevcut olduğu görülecektir (s. 48-50).
4	Rusya Ulusal Halk Kütüphanesinde yer alan bir Kur'an elyazmasında 30/er-Rüm:10. ayette yer alan عقبه (<i>uqbah</i>) kelimesinden sonra bariz bir silinti vardır.	Topkapı, TİEM, Kahire, Şan'â', Topkapı/Medine, Tübingen ve Londra nüshalarının tamamında bu kelimedenden sonra ibare من الذين قبلهم (<i>ellezîne min kablihîm</i>) şeklinde devam etmiştir. Kaldı ki, yazarın delil getirdiği silinti, mushaf varakının en son satırındadır. Dolayısıyla bir sonraki sayfada -yazar bu durum üzerinde durmasa da- ayetin zikrettiğimiz gibi devam etmesi gerekir (ss. 51-53).
5	Katar-Doha İslam Sanatları Müzesinde yer alan; ancak tarihi hakkında bilgi sahibi olunmayan ve 12 varaktan oluşan bir Kur'an elyazmasında yaklaşık 30 kelime-de tashih yapılmış ve metne müdahale edilmiştir.	Mushafı, sadece 'Alî el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi hat konusunda maharetli kimseler değil; çırak olanlar da yazabilmişlerdir. Bu elyazmasının da bir çırağın elinden çıkmış olması muhtemeldir. Öte yandan değişiklik yapıldığı iddia edilen yerler, Hz. Osman'a nispet edilen en eski nüshalarda tekerrür etmemiştir (ss. 54-57).
6	Katar-Doha İslam Sanatları Müzesinde yer alan bir Kur'an elyazmasında 5/el-Mâ'ide:93. ayette وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقُوا وَآمَنُوا (<i>ve 'amilû-ş şâlihâti şumme-tteqav ve âmenû</i>) ibaresi, tashih amacıyla sonradan yazılmıştır.	Yazar, katibin bu ibareyi önce yanlış yazdığını ve daha sonra ise bunu tashih etmek için ayetin üstüne bu ibareyi yazdığını kabul etmektedir. Nitekim durum, onun dediği gibi olmuştur. Kaldı ki, Kahire, Topkapı, TİEM, Şan'â', Berlin ve Topkapı/Medine nüshalarında bu ibare, orijinal olarak yer almaktadır (ss. 58, 59).

No	Daniel Alan Brubaker'in Örnekleri	Tayyar Altıkulaç'ın Cevabı
7	Bir Kur'an elyazmasında 23/el-Mu'minün:86. ayette yer alan السبع (<i>es-Seb'i</i>) kelimesi, sonradan yazılmıştır.	Bu kelime, Topkapı, Kahire, TİEM, Berlin, Tübingen, Londra, Şan'â' ve Topkapı/Medine nüshalarında aslı olarak yer almaktadır (ss. 60, 61).
8	Bir Kur'an elyazmasında 4/en-Nisâ':149. ayette الله (<i>Allâh</i>) ve كان (<i>kâne</i>) kelimeleri sonradan yazılmıştır.	Yazar, bu kelimelerin katibin hatasından kaynaklandığını kabul etmektedir. Buna göre katip, ayeti yazdıktan sonra bu kelimeleri eklediğini fark etmiş ve tashih amacıyla yazmıştır. Kaldı ki, Topkapı, Kahire, TİEM, Berlin, Paris, Şan'â' ve Topkapı/Medine nüshalarında bu kelimeler, orijinal olarak yer almaktadır (ss. 62, 63).
9	Bir Kur'an elyazmasında 42/eş-Şūrâ:5. ayette الرحيم (<i>er-Raḥîm</i>) kelimesi sonradan yazılmıştır.	Topkapı, Kahire, TİEM, Şan'â', Berlin, Londra, Paris ve Topkapı/Medine mushafalarında bu kelime, orijinal olarak yer almaktadır. Yazarın delil getirdiği yazmada kelimedeki yanlış yazım, katip hatasından kaynaklanmaktadır (ss. 64, 65).
10	Bir Kur'an elyazmasında 2/el-Bakara:137. ayette بمثل (<i>bi-miṣli</i>) ibaresi, sonradan yazılmıştır.	Bu ibare, Topkapı, Kahire, TİEM ve Berlin nüshalarının orijinalinde yer almaktadır. Diğer nüshaların değerlendirme konusu yapılamaması ilgili ayetin bulunduğu varakların çeşitli sebeplerden ötürü mevcut olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan bu kelimedeki sonra da بما (<i>bimā</i>) ibaresindeki ب harfi zaidir. Katibin بمثل ibaresini ekleyip ب harfi üzerinde bir değişikliğe gitmemesi ilginçtir. Kur'an'ın erken nüshalarında بمثل ibaresi mevcut olup, ما ifadesinde de ب harfi bulunmamaktadır (ss. 66-68).
11	66/et-Tahrîm:8. ayetteki الله (<i>Allâh</i>) lafzı, Topkapı nüshasına sonradan kaydedilmiştir.	Bu kelime; Kahire, TİEM, Berlin, Paris ve Topkapı/Medine nüshalarında orijinal olarak yer almaktadır. Topkapı mushafına sonradan eklenmesi, katip hatasından kaynaklanmaktadır (ss. 69, 70).
12	3/Âl-i 'İmrân:171. ayetteki فضل (<i>faḍlin</i>) lafzının bulunduğu yerde silinti yapılmış ve kelime sonradan mushafa dahil edilmiştir.	Bu kelime; Topkapı, Kahire, TİEM, Şan'â', Berlin ve Topkapı/Medine nüshalarında orijinal olarak yer almakta; ayrıca kıraat alimlerinde de böyle okunmaktadır (ss. 71, 72).
13	Bir Kur'an yazmasında 34/es-Sebe':35'teki قال (<i>kāle</i>) kelimesi, قالوا (<i>kālū</i>) şeklinde değiştirilmiştir.	Bu yazmada mezkur kelimenin üzerinde değişiklik yapıldığı doğrudur; ancak bu kelime, Topkapı, Kahire, TİEM, Berlin, Tübingen, Londra, Şan'â' ve Topkapı/Medine nüshalarında قالوا şeklinde yazılmıştır. Dolayısıyla mezkur yazmada katibin yanlış yazmış olması ve bunun sonradan düzeltilmiş olması mümkündür. Bu durum, Kur'an'ın değiştirildiğini

No	Daniel Alan Brubaker'in Örnekleri	Tayyar Altıkulaç'ın Cevabı
		göstermez (s. 73, 74).
14	4/en-Nisâ':167. ayetteki الله (<i>Allâh</i>) lafzı ve قد (<i>kad</i>) ibaresi, bilinçli olarak Topkapı nüshasından silinmiştir.	Bu iki kelime, Topkapı nüshasında mevcuttur; ancak kelimeler, tarihi süreçte silindiği için yokmuş gibi gözükmektedir. İlgili kelimelerin yer aldığı varaklar incelendiğinde bu kelimelerin var olduğu görülecektir. Öte yandan bu kelimeler, Kahire, TİEM, Berlin, Şan'â', Paris ve Topkapı/Medine nüshalarında orijinal olarak net bir şekilde yer almaktadır (ss. 75-77).
15	Katar-Doha İslam Sanatları Müzesinde yer alan bir Kur'an elyazmasında 24/en-Nür:33. ayette فضله (<i>faḍlihi</i>) ibaresinden sonra belirgin bir silinti vardır. Bu silintiden sonra ayet, bugün mushafalarda yer aldığı şekliyle devam etmektedir. Dolayısıyla orada neyin yer aldığı belli değildir.	Topkapı, Kahire, TİEM, Londra, Berlin, Tübingen ve Topkapı/Medine nüshalarında herhangi bir silinti mevcut olmayıp ayet, bugün mushafalarda yer aldığı ve okunduğu gibi mevcuttur. Yazarın delil getirdiği nüshada katip, muhtemelen bu ayeti yazarken yanlış yazmış, ardından hatasını düzeltmek için ilgili yeri silmiş ve ayeti yazmaya devam etmiştir (ss. 78-80).
16	4/en-Nisâ':33. ayetteki كان (<i>kâne</i>) kelimesi Kahire el-Meşhedu'l-Ḥuseynî nüshasına sonradan kaydedilmiştir.	Bu kelime; Topkapı, TİEM, Şan'â', Berlin, Paris ve Topkapı/Medine nüshalarında orijinal olarak yer almaktadır. Katibin bu kelimeyi unutması ve daha sonra başka birinin bunun farkına varıp ilgili kelimeyi yazması son derece normaldir (ss. 81, 82).
17	Bir Kur'an yazmasında 33/el-Aḥzâb:9. ayetteki نعمة الله (<i>ni'metullâh</i>) terkihi, sonradan yazılmıştır.	Bu terkip; Topkapı, Kahire, TİEM, Şan'â', Londra, Tübingen ve Topkapı/Medine nüshalarında orijinal olarak yer almaktadır (ss. 83-85).
18	Bir Kur'an yazmasında 6/el-En'âm:40. ayetteki الساعة (<i>es-Sâ'atu</i>) kelimesi, sonradan satırın üstüne yazılmıştır. Ayrıca başka bir Kur'an varakında ve St. Petersburg'daki Doğu Elyazmaları Enstitüsünde bulunan bir yazmada da bu kelime üzerinde tashih yapılmıştır. Aslında olmayan bu ekleme ile metne güç kazandırılma amaçlanmıştır.	Bazı yazmalarda bazı kelimeler üstünde tashihlerin yapılması tabiidir; ancak Topkapı, Kahire, TİEM, Şan'â', Berlin, Paris ve Topkapı/Medine nüshalarında bu kelime hakkında herhangi bir tashih yapılmamıştır. Yazarın, "metni güçlendirmek için sonradan eklenmiştir" tezi yersizdir. Dolayısıyla bu kelime olmaksızın ayeti anlamak mümkün değildir (ss. 86-88).
19	Rusya Ulusal Halk Kütüphanesinde yer alan bir Kur'an elyazmasında 34/es-Sebe':27. ayette هو الله (<i>huvallâh</i>) lafzı, sonradan yazılmıştır. Zira bu lafzın mürekkebi, mushaftaki diğer mürekkepten ve yazı şeklinden farklıdır.	Bu lafız; Topkapı, Kahire, TİEM, Şan'â', Londra, Tübingen ve Topkapı/Medine nüshalarında orijinal olarak yer almaktadır (ss. 89, 90).

No	Daniel Alan Brubaker'in Örnekleri	Tayyar Altıkulaç'ın Cevabı
20	Bir Kur'an yazmasında 8/el-Enfâl:3. ayetteki <i>ومما رزقناهم ينفقون</i> (ve <i>mimmâ rezaqñâhum yunfiqûn</i>) ibaresi, sonradan yazılmıştır. Ayrıca bu ibarede geçen <i>رزق</i> (<i>rizk</i>) kelimesi, diğer yazmalarda da sık sık düzeltilmiştir.	Bu ibarenin bu yazmaya sonradan yazıldığı doğrudur; ancak bu ibare Topkapı, Kahire, TIEM, Şan'a, Londra, Berlin, Paris ve Topkapı/Medine nüshalarında orijinal olarak yer almaktadır. Dolayısıyla tek bir nüshadaki ekleme, Kur'an'ın değiştirildiğini göstermez (ss. 91, 92).

Tayyar Altıkulaç'ın reddiyesinden şu sonuçları çıkarmak mümkündür: Brubaker, herhangi bir Kur'an elyazmasında gördüğü bir değişiklik ve farklılığı, diğer Kur'an yazmalarıyla mukayese etmeksizin Kur'an'ın tarihi süreçte değiştirildiğini iddia edebilmiştir. Halbuki bu yargıya varmadan evvel, en eski elyazma Kur'an nüshalarıyla mukayese yoluna gidilmeliydi. Bu açıdan yazarın kitabı, metodolojik bir problem ihtiva etmektedir. Şayet aynı değişiklik ve farklılık, diğer Kur'an elyazmalarında da mevcut olsaydı, bu durum yazarı doğrulardı; ancak yazarın zikrettiği örnekler, diğer elyazma nüshalarda tekerrür etmemiştir.

Brubaker'in zikrettiği 20 örnekte de katibin yanılma payını ve hatasını göz önünde bulundurmamak gerekir. Aslında yazarın kendisi de "Bu elyazmaları makineler değil, insanlar tarafından yazılmıştır. Dolayısıyla basit bir insan hatası [olabileceği] her zaman dikkate alınmalıdır"⁸ cümlesiyle bu hakikate işaret etmiş; ne var ki, elyazmalarda tespit ettiği farklılıklar üzerinden Kur'an'ın değiştirildiği tezini ispat etmeye çalışmıştır.

Kur'an elyazmalarının tarihi süreçte yıpranması, yırtılması, üzerindeki yazıların silinmesi, mürekkebin dağılması, varakların rutubetlenmesi, birbirine yapışması vs. gayet tabii durumlardır. Zira bu elyazmaların tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Bundan ötürü bu elyazmaları değerlendirilirken tüm bu şartların göz önünde bulundurulması zorunludur.

Mushafın, sadece hat sanatında uzman kimseler tarafından değil, zaman zaman acemi ve çırak hattatlar tarafından da yazılmış olabileceği gerçeği unutulmamalıdır. Nitekim Katar-Doha İslam Sanatları Müzesinde yer alan bir Kur'an yazması, acemi bir katip tarafından yazılmış olmalı ki oldukça fazla hata ihtiva etmektedir. Bu hataların ilgili yazmadan başka diğer yazmalarda tekrar etmemesi, katibin acemiliğine işaret etmektedir. Dolayısıyla bazı yazmalarda bir takım yazım yanlışlarının yapılması, bazı kelimelerin

⁸ Brubaker, *Corrections*, 95.

unutulmuş olması ya da fazla eklemelerde bulunulması muhtemeldir. Önemli olan bu değişikliklerin diğer elyazmalarda da yer alıp almamasıdır. Öte yandan bazı mushaflardaki yazım yanlışlarının sebepleri arasında katibin mushaf yazımı esnasında fiziksel olarak yorulması ya da mushafı aceleyle yazmak zorunda kalması sayılabilir.

Sonuç itibariyle Tayyar Altıkulaç'ın bu çalışması, Kur'an ve Mushaf tarihi araştırmaları adına önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Kitap, reddiye niteliği taşımakla beraber Kur'an elyazmaları hakkında bilgiler de vermektedir. Çalışmanın İngilizceye çevrilmiş olması ve Türkçe ile beraber neşredilmesi de ayrıca önemli bir husustur.

KAYNAKÇA

- el-A'zami, Muhammed Mustafa. *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi: Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Çev. Ömer Türker ve Fatih Serenli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Altıkulaç, Tayyar. *Daniel Alan Brubaker'e Reddiye*. İstanbul: IRCICA, 2020.
- Altıkulaç, Tayyar. *Refutation of Daniel Alan Brubaker's "Corrections in Early Qur'an Manuscripts"*. Çev. Zeynep Durukal. İstanbul: IRCICA, 2020.
- Bigiyef, Musa Carullah. *Kur'an ve Mushaflar Tarihi*. Çev. Osman Aydın. Ankara: Ankara Okulu, 2019.
- el-Buḥārī, Muḥammed b. İsmā'īl. *el-Cāmi'u's-Şaḥīḥ*. Tah. 'İzzuddīn Dıllī, 'İmād eṭ-Ṭayyār, Yāser Ḥasen. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risāle, 2014.
- Brubaker, Daniel Alan. *Corrections in Early Qur'an Manuscripts: Twenty Examples*. Lovettsville: Think and Tell Press, 2019.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tarihi*. İstanbul: İFAV, 2015.
- Gözeler, Esra, Michael Marx, David Kiltz, Yousef Kouriyhe, Hannelies Koloska, Nora K. Schmid. "Corpus Coranicum Projesi: Kur'an'ı Geç Antik Döneme Ait Bir Metin Olarak Okumak." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53:2 (2012): 57-92.
- Hamidullah, Muhammed. *Kur'an-ı Kerim Tarihi*. Çev. Abdulaziz Hatip ve Mahmut Kanık. İstanbul: Beyân, 2013.
- Hilali, Asma. *The Sanaa Palimpsest: The Transmission of the Qur'an in the First Centuries AH*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Tarih-i Kur'an*. Nşr. Melikşah Sezen. İstanbul: Çizgi, 2019.
- Kösesoy, Abdulvahap. *el-İntisar Bağlamında Kur'an'ın Metinleşme Süreci*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Öztürk, Mustafa ve Hadiye Ünsal. *Kur'an Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu, 2016.
- Yaltkaya, Şerafeddin. *Kur'an-ı Kerim Tarihi*. Haz. Elif Pehlivan. İstanbul: Beyân, 2018.

